

Pådømte sager

Analyse af et typeeksempel på en hovedgenre:

Den moralske fortælling fra 1700-tallet

Publ. i Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning. Oslo: Universitetsforlaget 1988, s. 195-201. Også publiceret som Det principielle kirsebær i BUKS - Tidsskrift for Børne- og Ungdomskultur nr. 15, 1990, s. 7-15.

Fortællingen *Pådømte sager* er et eksempel på de moralske småhistorier, der udgjorde en hovedbestanddel af 1700-tallets børnelitteratur. Den er trykt i et af de første danske børneblade: *Adresse Avis for børn* (1779-82). Den indgår her på linje med andet af tidens opdragende børnestof: Fortællinger, oplysende fagstof, nyheder, breve, annoncer osv.

Teksten udmærker sig således ved at indgå i, hvad man kunne kalde tidens mainstream børnelitteratur. Den udmærker sig derimod ikke ved at være særlig signifikant, hvad angår forfatter (en sådan opgives ikke), pædagogisk syn eller ved at være et nydannende eller særlig udviklet eksemplar af sin race.

Når den fremdrages her, er det fordi den dels repræsenterer den gængse type moralske fortællinger, dels fordi den alligevel adskiller sig fra hovedmassen af dem. Den rummer flere af genreens type-træk end almindeligt er. Der er flere dimensioner i den, og de er der i koncentreret form. Historien er mere »typisk« end de statistisk set mest almindelige. Den er ikke bare en banal afskrækkelseshistorie. Den har større udsagnskraft, og det er i denne forstand, den er repræsentativ.

Historien er ikke længere, end at den her kan citeres i sin helhed:

Pådømte sager

Papa sad på Domstolen i sit Sovekammer, og kaldte den lille arresterede Peter for sig. Arrestanten mødte under Geleide af sin ældre broder, for den faderlige Ret.

– Har du ikke taget Kirsebær i Haugen?

– Jo, min Fader! men jeg tog kun et.

– Er det ikke forbuden dig, at røre ved noget Træe, eller tage noget af Frugten selv?

– Jo! men jeg tog kun bare et.

– Gav jeg dig da lov at tage et og ikke flere?

– Nei!

– Hvad var mine Ord til dig?

– At jeg ikke maatte røre nogen Frugt i Haugen.

– Nu har du jo rørt og spiiet et Kirsebær og altsaa overtraadt min Befaling.

– Ja min Fader.

– Og hvad Straf sadte jeg for dig om du gjorde det?

– Jeg skulde have Hug.

– Nu vel min Søn, du har dømt dig selv, og det er altsaa billigt jeg opfylder mit Løfte.

– Dommen bliver altsaa denne: »Paa det lille Peter, ikke skal lære sig til paa Smaating at blive Tyv, og vænnes til ved Kirsebær og Æbler at stæle Penge og Ting af stoer Værdie, og tilsidst blive greben og straffet offentligt; saa kiendes for Ræt, at han bør have sine Hug uden Skaansel«.

Dommen blev Strax fuldbyrdet, og aldrig stial Peter siden.¹

Afskrækkelsens lærestykker

Tilsyneladende er historien en af de banale historier om, hvor galt det går, når børn er ulydige. En banal afskrækkelse-historie som alle de andre. De historier siger også på deres vis noget om tidens opdragelse og samfund. De er udtryk for et terroriseret og undertrykt barneliv. Sådan en historie er denne her *også*.

Den er som de fleste af disse historier et lærestykke, et eksempel – ikke til efterfølgelse – men til afskrækkelse. Det er slående ud fra en nutidig synsvinkel, hvor voluminøse kulisser, der stilles op i disse historier, hvor hårde sanktioner (straffe), der tages i brug, og hvor stærke magter, der sættes i sving for at håndhæve love, regler og påbud (både Gud, Fanden og Forsynet, samt sot, sult, forkrøbling og død – fortabelse socialt, personligt og sjæleligt).

Der spares ikke på krudtet for at få ungerne til at makke ret – de prygles, udstødes, gøres fattige, lemlæstes, slås ihjel i historie efter historie. Man kan nok sige, der bliver gjort noget for børnene, der sættes noget ind på sagen. Den man elsker tugter man. Ja, man kan sige, at der på sær vis gøres mere ud af børnene end hvad vanligt er i dag. Sagen, opdragelsen, tages mere alvorligt. Dette er denne historie et særligt markant udtryk for, samtidig med, at den adskiller sig fra andre historier ved at være yderst moderat. Tæsk er i sammenhængen et mildt middel.

Det budskab, historien har, er kort og godt: du må ikke stjæle, og gør du det lurer individuel og social fortabelse på dig. Tæsk får du også, vær du glad for det. Du kan endnu redde dig. Som sådan kan historien let affærdiges som et historisk kuriosum, endnu et eksempel på, hvor alvorligt man til de nyeste tider

tog børns smårapserier, og hvor fanatisk man straffede for det. Samme tema ville i en af de gængse historier være fremstillet i et konsekvens-forløb, hvor kirsebærttyveriet førte til mere tyveri – som gik videre til faktisk dom og enten død i fattigdom (eventuelt med forudgående anger og sjæleredning) eller henrettelse (der blev hængt børn dengang for tyveri, men det var nu nok ikke børn fra familier, hvor der blev læst historier).

Det er bl.a. i det stykke, at denne historie er moderat. Den vil mere end afskrække. Den vil mere end indterpe det syvende bud med tvang. Historien handler specielt om tyveri, men den handler i det generelle om børneopdragelse; den ikke bare afskrækker, den *indprenter*. Midlet hertil er dens gestaltning af et dramatisk rum.

Den faderlige ret

På fremtrædelsesplanet er historiens sted familien, faderens soveværelse, der her ikke er fremstillet som et særlig familiært sted, men tværtimod som det sted i huset, hvor offentligheden og samfundet materialiserer sig i den ellers private sfære. Den åbne fremstilling af forløbet som en rettergang med domstol, dommer og fangevogter er ikke bare en forstærkning, ikke bare en ydre rolletilskrivning. Den er udtryk for, at drengens handling er et brud på en højere lov end familiens egen, at den er en sprængning af familiens intime rum, og at den er en trussel mod familiens eksistens, mod dens karakter af at være beskyttelse mod omverdenens hårdhed, af dens funktion som menneskelighedens, ømhedens sted. Dette kommer til udtryk i den konsekvente gennemførelse af rettergangsformen og i historiens alvor.

Disse to planer ligger åbent i teksten: Det primære handlingsplan er det fami-

liære rum, som også er børns livsrum. Dette organiseres her som model for og som udtryk for det samfundsmæssige rum. Denne struktur, hvor ellers afsondrede sfærer sammenføres, er usædvanligt, og også karakteristisk for det tidlige borgerskabs situation og for opdragelsen (senere bliver børnene isoleret i familiens særverden).

Gennem denne opbygning forstærkes handlingens perspektiv og faderens rolle. Han er ikke blot »far«, han er »Fader«, familiens overhoved, ærkepatriarken i egen høje person. Og han er dommer. Hans aura forstærkes, idet han fremtræder som *samfundsmagtens* og retfærdighedens repræsentant.

Der ligger udsagt endnu et tredie plan i historien, en yderligere forstærkning af faderen. Det er ikke camoufleret. Ethvert barn på den tid ville øjeblikkelig høre, at faderen ikke blot taler med patriarkens og samfundsautoritetens (dommerens) stemme. De ville høre selveste gudfaders røst gennem hans. Det er Vorherres ord til Adam, der lyder gennem ham: »*Har du ikke taget Kirsebær i Hagen?*« eller: »*Er det ikke forbuden dig at røre ved noget Træ eller tage noget af frugten selv?*« Teksten er næsten lige så gennemsvivet af religiøs sprogbrug og aura som af juridisk. Både Lov og Bibel taler i den.

Der sidder han altså på sin stol i soveværelset, måske i slåbrok og tøfler og med nathue, men allerede ved Peters ulydighed (synd), har faderen antaget sin anden maske: Skummel og sort for bevidstheden sidder han som straffende patriark, yderligere sort og streng gennem dommerrolle og retsritual. Peter er allerede stødt ud i den vilde verden. Yderligere runger så Gudfaders evige fordømmelse gennem hans ord. Stærke sager for en bette knægt,

der fik lyst til et kirsebær – forbuden frugt, forbuden lyst.

Det principielle kirsebær

Hvad er det da han har gjort? Det kan ikke bare være det ene kirsebærret det handler om. Eller rettere hvordan kan sådan et kirsebærtyveri være en trussel for familien?

Hvorfor fremkalder det den voldsomme reaktion fra de tre stærkeste magter. Hvorfor er dette småtyveri ved at udløse udstødelse og fortabelse over drengen? (Det lidt komiske skær, der er over historien for en nutidig læser har ikke været der for datidens »petere«).

Historien handler ikke bare om et kirsebærtyveri. Den handler om principper. Og om mere end tyveriet som princip, selvom det står centralt. Det vigtigste er ikke, at drengen har overtrådt dette bestemte forbud, denne bestemte norm. Det vigtigste er, at han overhovedet har overtrådt en norm, har været ulydig, har begået lovbrud.

Historiens tema er tyveriet. Lad os da se på det først. Også i senere tider har børns rapserier fremkaldt voldsomme reaktioner. Begrundelsen for at tage voldsomt fat har været den samme som i historien her: at forhindre senere udskridning i kriminalitet. Men i denne historie er det en pseudobegrundelse (omend sikkert reelt ment). For det er jo ikke ligefrem borgerskabets »petere«, der blive tyve (ikke den slags tyve i det mindste). Det gør ikke princippet mindre vigtigt, tværtimod. For så sandt som tyveri og privat ejendomsret hører sammen, så sandt som loven er udtryk for de besiddendes og magthavernes interesser, så sandt er den besiddendes interesse i lovens opretholdelse fundamental. Den sikrer hans eksistensgrundlag. Det er dette, det mest fundamentale

princip, Peter har forbrudt sig imod. Hans classes, hans families og hans egen eksistens beror på dets opretholdelse. Hans handling er således udtryk for fatal mangel på bevidsthed herom.

Historien viser, at det ikke er nok bare at tæske princippet ind i drengen. Han må *overbevises*. Derfor iscenesættes hele ritualet med afhøring, selvfordømmelse, begrundelse og straf. Og derfor må den sociale fortabelsesrisiko hales frem. Den er reel nok. Det er vigtigt at gøre noget ud af det, at prente det ind i ham. Lige uden for døren ligger nød og elendighed i rendestenen og ude på galgebakken er konsekvenserne synlige også for børn. Ejendomsretten og lovens hellighed er selve grundlaget for eksistensen. Det kan ikke siges direkte, men forankres i guddommelig indstiftelse og eviggjort retfærdighed gennem en omtolkning af syndefaldsmyten til en ideologisk historie om Vorherres egen ejendomsret.

Det er således nok så meget ejendomsret, som det er tyveri, historien handler om. Men ejendomsretten er ikke så meget værd som et blot og bart indbanket princip. Den beror på lov og magt. Dvs. i denne sammenhæng på autoriteterne i samfundet og i familien. Autoriteterne undermineres også i Peters handling. De kræver ubetinget lydighed. Faderen og hans bud repræsenterer loven i familien, og historien viser, hvor fundamentalt autoritetsprincippet og lydighedskravet er i familien i denne periode. Det er ikke et blot og bart tvangs- og magtmiddel. Det er ikke blot et rigidt og hårdtslående krav om lydighed og underkastelse. Det er en eksistensenødvendighed. Det er det både udadtil som et middel til at opretholde samfundsordenen, og indadtil i opdragelsen, hvorigennem den borgerlige familie

reproducerer sig selv og sit eksistensgrundlag i børnene.

Den »princielle« opdragelse

Hævdelsen af dette princip bliver livsvigtig, også fordi børnene er afsondret fra samfundsmæssig *praksis*. De kan ikke til egne sig normer, adfærd, samfundsforståelse og ideologi gennem deltagelse. Opdragelsen er blevet abstrakt. Den bygger på *for-domme*, principper, der skal sættes ind i ungerne – abstrakte indsigter de ikke kan have et praksisforhold til. Historien og den procedure, den fremstiller, er en af de anvendelige strategier. Den er altså også et udtryk for, at opdragelsen stiller sig som projekt og problem. Den må *iscenesættes*, konstrueres. Historien er i sig selv en sådan eksemplarisk og konkret iscenesættelse i form af et rollespil. Heri er den ikke speciel. Den viser tværtimod, hvad der er tilfældet i opdragelsen i almindelighed.

Denne åbne iscenesættelse og ritualisering af barneliv og opdragelse er et afgørende træk i periodens hele pædagogiske og børnelitterære indsats. Det vrimler med opskrifter og eksempler. Børns daglige liv iscenesættes fra påklædning, legetøj og spisemanerer til måder at være sammen på, tale sammen på og bede aftenbøn på. Det er ikke tilfældigt, at Vibeke Stybe har kaldt sin samling af tekster fra denne periodes børnelitteratur for *Børnespejl*, for det er, hvad teksterne er: lærestykker i adfærd, eksempler på hvordan børnelivet kan iscenesættes. Symptomatisk er det, at både pædagogik som fagområde og børnelitteratur har deres udspring i denne periode.

Denne organisering af barneliv og opdragelse er et nødvendigt led i borgerskabets kamp for etablering og udspringer af de særlige samfundsmæssige betingelser

herfor. Den svarer til, hvad der sker på det økonomiske og politiske plan. I denne periode sætter en proces ind, der efterhånden omorganiserer samfundet og opdragelsen.

I denne periode sker iscenesættelsen åbent, i nutiden gennemsiver den børnelivet, så vi opfatter den som en anden natur, en næsten uopdagelig selvfølgelighed. Det gør den ikke mindre undertrykkende og abstrakt. De gamle tekster, som fx »Pådomte sager«, kan ved deres tydelighed være redskaber for synliggørelsen og forståelsen af, hvad der er på færde, også i dagens »usynlige« opdragelsesdrama.

En epokegørende børne- og familiesituation er således til stede i historien her. Opsplitningen af livssammenhængen i adskilte sfærer, offentlig og privat, socialsfære og intimsfære, viser sig i historien netop ved, at det er adskilte planer, der kobles sammen. Familierum, samfundsrum (lov og ret) og religion. Og netop opretholdelsen af grænsen mellem privat og offentligt er en af historiens hovedanliggender. Risikoen for overskridelse er direkte tematiseret i slutningen (fra rapseri til tyveri, fra frugt til penge, fra private »hug« til offentlig straf, fra faderlig ret til samfundets domstol).

Faderen er formidlingsfigur mellem intimsfære og offentlighed, mellem autoritetsprincippet i familien og i offentligheden. Det kan han være, fordi han ikke som børn og kvinder kun har eksistens indenfor familien. Han har også en eksistens udenfor den som den, der sikrer det materielle grundlag for familien, og som samfundsborger. Han har de erfaringer, den praksisindsigt, som barnet er afskåret fra, men som det samtidig skal oplæres i og tilpasses for at kunne fungere i det som voksen. Faderen bliver også garant for, at

det, der for barnet er fremmed, uforståeligt og meningsløst som påbud og lærestof, har en mening, er nødvendigt og rimeligt. Opretholdelsen af hans autoritet er derfor afgørende. Begrundelsen for straffen ligger dels i opretholdelsen af autoriteten og dels i faderens funktion som beskytter af barnet (det er for dets eget bedste, han straffer). Målet er indlæring og accept af autoritetsbaseret opdragelse og anerkendelsen af privatejendom og lov.

Lærestykke for børn – og voksne

Historien er et lærestykke, ikke bare for børn, men i mindst lige så høj grad for voksne. Det er helt afgørende, at de voksne får lært, hvordan de kan iscenesætte den opdragelse, som ikke længere er selvfølgelig. Dette er nok vigtigere, end at et par børn bliver skræmt fra at stjæle. Historien giver et helt partitur for, hvordan tilsvarende situationer kan sættes op. Den siger indirekte til de voksne, at de må gøre noget ordentligt ved det. For nok er den autoritetsbaserede afskrækkelsesopdragelse og børns lydighed alfa og omega også i denne historie, men historien siger også at tvang og tæsk ikke gør det alene.

Her er et aspekt i historien som er essentielt. Drengen skal *overbevises*. Det bliver han til dels gennem psykisk terror og fysisk straf, men det er ikke nok. Underkastelsen under den ydre autoritet er utilstrækkelig. Det går ikke i længden, at der skal stå en mand med en kæp ved siden af ham for at holde ham fra de forskellige slags kirsebær her i verden.

Hvis opdragelsen tog den retning (og det er en reel risiko), kunne det let føre til, at barnet ville flippe helt ud, når autoriteten var væk – om ikke før, så den dag han blev »sin egen herre«. Det gælder derfor at forhindre ham i at blive sin egen herre

i den forstand. Strategien går ud på at foregribe det netop ved at gøre ham til sin egen herre. Dvs. ved at indlejre den ydre autoritet som en indre autoritet, eller med andre ord, ved at han internaliserer faderens normer som instanser i sig selv. Det er det, historien lægger an på i modsætning til den type historier, der bare løfter pegefingern og kæppen eller dem, der lader det gå så grueligt galt som en konsekvens. (Det er der ikke ændret så meget ved i tidens løb bortset fra, at senere tiders historier og praksis i højere grad bruger belønninger end afskrækkelse. Ulve i hælene og gulerødder for næsen. Det er nu som før grundprincippet med den forskel, at det nu er gulerødderne lyset kastes på, hvor det tidligere var ulvene.)

Nødvendigheden, trodsen eller den principielle lyst

Rettergangen er en skinrationalisering og en camouflering af den rene vold: drengen »dømmer sig selv«. Det er det, processen tjener til. Faderen opfylder ligefrem sit løfte ved at give ham tæsk. Udsagt betyder det, at det er på faderens præmisser og ubegrundede forbud, han dømmes. Der er ingen egentlig grund til, at han ikke må spise kirsebær; udover den grund, at det må han altså ikke. (*»Jamen, hvorfor må jeg ikke tage kirsebær?«* *»Fordi det må du ikke!«* – *»Hvorfor skal jeg gøre det, du siger?«* *»Fordi jeg siger det!«* osv.)

I en anden livssammenhæng fx hos fattigfolk kunne forbuddet mod at rapse frugt eller anden føde være begrundet med en eksistensnødvendighed og overtrædelse af forbuddet kunne resultere i de samme tæsk. Alligevel er der en verden til forskel på et forbud, der udspringer af en også for barnet synlig og meningsfuld nødvendighed, og så den principielle og

abstrakte autoritetsbestemte. At det er tilfældet, viser situationen. Drengen prøver jo netop at forsvare sig med den logik: *»Jamen jeg tog kun bare ét«* – *»Gav jeg dig da lov til at tage ét og ikke flere?«*

Heri ligger også, at drengen ikke har taget det kirsebær af opsætsighed, oprør mod den faderlige autoritet, hvad der ville være en oplagt trussel mod den. Sådanne trodsreaktioner er såre almindelige – autoritetsopdragelse har det med at slå ud i aggressioner og oprørskhed, trods, indtil den er vendt indad eller kanaliseret ud i former for konkurrence, projektioner eller krigeriskhed.

Men dette er ikke på tale her. Faderen strejfer end ikke en sådan tolkning af drengens handling. Det er igen et tegn på, at historien her holder sig til, hvad det drejer sig om. For der er noget endnu alvorligere på spil – oprørskhed er hvad det er. Men den enkle ting at tage kirsebær, fordi man har lyst til det: Den er alvor. Denne periodes borgerlige opdragelse har sit fundament i drifts- og behovsundertrykkelse og beherskelse.

Driftsbeherskelsens princip

For at kunne varetage en familiebesiddelse og dermed eksistensgrundlag og interesse, er det nødvendigt at udvikle en karaktertype, som beror i evne til principiel og langsigtet driftsudskydelse. Konkrete drifts- og socialbehov må fornægtes til fordel for økonomisk industriel virksomhed. For den unge mand betyder dette at langvarig uddannelse og umyndighed må udholdes for en langsigtet fordel.

Peters handling er udtryk for en umiddelbar tilfredsstillelse af en driftsimpuls. Tæskene tjener også til at prente den historie ind i ham. De er udtryk for en umiddelbar strategi. Driftsundertrykkelsen

antager senere mere raffinerede former, fx gennem en straf/belønnings-taktik, der sikrer beherskelsen og undertrykkelsen som en internaliseret selvundertrykkelse og selvbeherskelse. Den historie handler en god del af de følgende tiders børnelitteratur om. Men temaet er anslået i hårdtslående form i de moralske fortællinger.

Det religiøse plan i historien er i denne forbindelse virksomt som andet end en autoritetsforstærkning. Det er ikke tilfældigt, at det er syndefaldsmyten og dens æblespiseri, der inddrages. Den handler netop i denne forståelse om at give efter for driften, og at dette er selve synden. Det forhold, at det er kirsebær, drengen tager, er ikke ligegyldigt i denne sammenhæng (faderen taler om Træer og anden Frugt). For den tids børn er disse allusioner og konnotationer noget, der umiddelbart er virksomt. Syndefaldsmyten omtolkes til en borgerlig myte.

Sluttelig kan nævnes et aspekt i historien, der viser hen på historiens tematisering af sammenhængen mellem samfundssituation og børneopdragelse og viser dens klasse-mæssige baggrund. Faderen opfatter forholdet mellem sig og drengen som et kontraktligt forhold, idet han taler om sit »løfte« til drengen. Det er ikke en ren og skær dom og straf, det er en *betaling*. Kontrakter og kontraktforpligtelser er essentielt for borgerskabet. Det skal drengen også lære. De menneskelige relationer bliver til forhold mellem rolleindehavere – varebesiddere.

De moralske fortællingers efterfølgere

Pådomte Sager er en repræsentant for den strøm af moralske og didaktiske fortællinger, som er børnelitteraturens hovedgenre i dens første fase, hvor den udvikles som

et selvstændigt redskab for børneopdragelsen ved siden af og nært knyttet til skolen – en forbindelse, der har eksisteret lige siden.

Den moralske fortælling har sin glansperiode i 1700-tallet, men den er så sejglivet, at der endnu i 1950'erne stadig produceredes lignende fortællinger (fx til julehefterne). Desuden er den ophav til den ene af børnelitteraturens hovedtyper: Den realistiske fortælling (roman). 1970'ernes problemrealistiske roman er således, hvad angår ungdomslitteratur, ligeså »pædagogisk« orienteret, på sin vis en sen efterkommer af den moralske fortælling.

Derimod kan man ikke sige, at den moralske fortælling er ophav til sin antipode, den anden hovedtype i børnelitteraturen: Den fantastiske fortælling og eventyrdigtningen. Men de to typer er forbundne som yin med yang. Eventyrene og fantastikken får deres gennembrud som børnelitteratur i første halvdel af 1800-tallet. I denne digtning kommer alt det til udtryk, som den moralske fortælling bekæmper – og med den oplysningstidens opdragelsessyn: Fantasi, drift, spænding og underholdning. Tilsyneladende skylder alle de »pådomte sager« dermed ind i barnekamre og barnesjæle. Under overfladen er der imidlertid et muligt fælles omdrejningspunkt i disciplinering og tæmning af vilde lyster. Men det er en anden historie.²

Noter

1. Fortællingen er hentet fra Vibeke Stybes fremragende samling af tidlig børnelitteratur: *Børnespejl*, Kbh. 1969.
2. Se herom i Flemming Mouritsen: *Fra folkeeventyr til borgerlig børnelæsning* i Asger Albjerg (red.): *Folkboksagor och barnlitteratur*, Biskops Arnö 1982, *Danske børnebogsforfattere i Danske digtere i det*

20. århundrede, Kbh. 1982, og *Børnelitteraturens sociale funktion* i Sv. Møller Kristensen/Preben Ramløv: *Børne- og ungdomsbøger*, Kbh. 1974. Også publiceret i Fosseng/Jenssen/Risa: *Mellom boka og barnet*, Stabekk, NKI-forlaget 1979.